

Tusculum

2022
SOLIN-15

Tusculum

15

Solin, 2022.

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonći Čićerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Izrada UDK-a

Iva Kolak, Sveučilišna knjižnica u Splitu

Tisak

Jafra Print Solin

Naklada

500 primjeraka

Izdavanje časopisa novčano podupire Grad Solin.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

15

Solin, 2022.

Sadržaj

7-39	Martin Bažoka – Ivan Šuta	Prapovijesni nalazi s gradine Sutikve u Solinu
41-59	Luka Donadini	Religija, kult i moralnost u Saloni (I) Poštovanje i dužnost prema božanstvima
61-69	Nikola Cesarik	<i>Cohors I Alpinorum vel cohors I milliaria Delmatarum?</i>
71-85	Diana Čorić – Dražen Maršić	Salonitanska kamena urna T. Domicije Januarije
87-91	Krešimir Grbavac	Stela alumna Merkurija iz Solina
93-98	Dino Demicheli	Dva epigrafska fragmenta iz obiteljske kuće u solinskom predjelu Ninčevićima
99-104	Ivan Alduk	Natuknice za studiju o srednjovjekovnom Solinu (I)
105-123	Ana Šimić	Kraljica Jelena Slavna u hrvatskim povijesnim romanima
125-141	Blanka Matković	Zaboravljena povijest grada Splita i njegove okolice Križarska organizacija srednje Dalmacije kroz UDB-in dosje Zlate Radović
143-161	Arsen Duplančić	Dva crteža Franje Kopača u Solinu
163-193	Tonči Čičerić	Solinsko pučko pjevanje u kontekstu razvoja klapskoga pjevanja u Solinu od sredine 20. stoljeća do danas
195-223	Mirko Jankov	Iz riznice svjetovnoga repertoara Pučkih pivača Gospe od Otoka – Solin: Transkripcije i jezično-glazbena analiza osam tradicijskih napjeva (dio prvi: muški tekstovi)
225-227	Arsen Duplančić – Marko Matijević	U spomen na Milana Ivaniševića (8. svibnja 1937. – 30. prosinca 2021.)
229		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Nikola Cesarik

Cohors I Alpinorum vel cohors I milliaria Delmatarum?

Nikola Cesarik
HR, 34000Požega
ncesarik@gmail.com

Autor uz pregled osnovnih činjenica vezanih za razvoj rimskoga garnizona u Dalmaciji tijekom principata raspravlja i o prisutnosti kohorte *I Alpinorum* na ovim prostorima. Također ispravlja jedan raniji fragmentarni natpis iz Salone, koji umjesto navedenoj postrojbi pripisuje kohorti *I milliaria Delmatarum*, osnovanoj tijekom zajedničke vladavine Marka Aurelija i Lucija Vera. Na kraju donosi i osnovne spoznaje o dvjema milijarnim kohortama Delmata (*cohortes I et II milliaria Delmatarum*) jer su se pojavili novi dokazi o njihovim aktivnostima po rubnih dijelovima provincije Dalmacije.

Ključne riječi: Dalmacija, rimska vojska, Salona, *cohors I Alpinorum*, *cohors I milliaria Delmatarum*, *cohors II milliaria Delmatarum*, Makljenovac, Kremna, Čačak

UDK: 902/904

355.31(497.58Dalmacija)

930.2:003.071

355.148Delmati

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 28. listopada 2022.

Uvod

Uzimajući u obzir proučavanje epigrafske baštine, može se konstatirati da se konačnim slomom Velikoga ustanka u Iliriku počinje sve intenzivnije pratiti kretanje i djelovanje rimskih vojnih jedinica na području Dalmacije. Iako se u početku njihova uloga ponajprije bazirala na pacifikaciji opustošena te još uvijek ne baš sasvim sigurna teritorija, njihov primarni cilj ubrzo postaje ispomoć u infrastrukturnim i administrativnim poslovima pod izravnim zapovjedništvom carevih legata konzularnoga ranga. Iako su natpisi koji svjedoče o takvom djelovanju najizrazitiji u doba Dolabelina namjesništva, oni se ipak javljaju tijekom čitavoga principata, s tim da su svakako češći u 1. nego u 2. ili 3. stoljeću.

Slično je i s natpisima koji svjedoče o prisutnosti pomoćnih postrojbi u Dalmaciji. Naime, tijekom 1. stoljeća događala su se njihova premještanja, a ona su ponajviše bila uvjetovana reorganizacijama nastalim radi važnih događaja, kao što je primjerice bilo suzbijanje Skribonijanove pobune početkom Klaudijeva principata. Jedan od zadnjih takvih važnih događaja bila je Domicijanova dačka kampanja koja je po svemu sudeći uvjetovala i premještanje tada jedine legije u Dalmaciji – legije *III Flavia Felix* – nakon čega je Dalmacija postala provincija pretorskoga

ranga. S legijom je Dalmaciju napustio i relativno veći kontingent pomoćnih postrojbi, tako da se od Domicijanova principata dalmatinski garnizon na neki način »stabilizira« te on od tada uglavnom broji tri pomoćne kohorte (*cohortes VIII Voluntariorum, I Belgarum, III Alpinorum*), s pokojim kratkotrajnim transferom neke druge postrojbe.

Iako se ranije smatralo da u prvoj polovini 2. stoljeća nije bilo znatnijih promjena u provincijskom garnizonu, činjenice ipak ukazuju da su se važne (ali arheološki još uvijek zamagljene) promjene dogodile krajem Trajanova i tijekom Hadrijanova principata, kada Dalmacija ponovno postaje provincija konzularnoga ranga te koja u određenom trenutku ponovno ima svoj *exercitus*. Tada po svoj prilici u provinciji boravi *legio VIII Augusta* koja ponovno aktivira ispražnjeni legijski tabor na desnoj obali rijeke Krke. Manjak strateški ciljanih te temeljito provedenih arheoloških istraživanja, kao i relativno malen broj sveukupnih natpisa pripadnika legije *VIII Augusta*, trenutno nam zamagljuje bolji uvid u pitanje njezina boravka u Dalmaciji, no za sada se čini izvjesnim da je Dalmacija vrlo brzo ponovno postala provincija bez legije, ali je ipak ostala provincija konzularnoga ranga.¹

1 O razvoju dalmatinskoga garnizona od Augustova do Hadrijanova principata vidi N. Cesarik 2020, gdje se donosi i pregled povijesti legijskih i pomoćnih postrojbi.

Međutim, stanje hibernacije dalmatinskoga garnizona nije potrajalo predugo jer već 169./170. godine u Dalmaciji borave veksilacije novoosnovanih legija *II Pia* te *III Concordia* (kasnije poznatih pod imenima *legiones II et III Italica*), koje sudjeluju u izgradnji i ojačavanju salonitanskih bedema. U istoj akciji sudjeluju i novoosnovane kohorte unovačene na dalmatinskom tlu (*cohortes I et II milliaria Delmatarum*), koje će u Dalmaciji služiti gotovo do kraja principata.²

Iz ovoga kratkog pregleda vidljivo je da je – uz principat Antonina Pija – razdoblje od Domicijanova do Trajanova principata najneaktivnije vrijeme u razvoju dalmatinskoga vojnog garnizona. Ne samo zbog toga što u Dalmaciji tada nije prisutna ni jedna legija, već i zbog toga što u tom razdoblju stagnira i ranije veoma učestala međuprovincijalna mobilnost pomoćnih postrojbi. No tada se ipak događa i kratak transfer jedne pomoćne postrojbe, za koju mogu samo reći kako njezin boravak u Dalmaciji predstavlja daleko najčudniji slučaj u proučavanju prisutnosti vojnih postrojbi u Dalmaciji.

Cohors I Alpinorum

Riječ je o kohorti *I Alpinorum* čija se prisutnost u Dalmaciji donedavno isključivo bazirala na mogućnosti da se baš ona spominje na natpisu Gaja Valerija Prokula iz Salone,³ datiranom u prijelaz s 1. na 2. stoljeće (sl. 1), a potencijalno ga je podupirao i jedan fragmentarni natpis, također salonitanskoga podrijetla.⁴ No u samom su startu ta pomišljanja naišla na teške nedoumice. Naime, Prokulov natpis u sebi ima tri velike prepreke koje sprječavaju donošenje sigurnih zaključaka. Prva je ta da u imenu postrojbe postoji sitna lakuna, što otežava donošenje bezrezervnoga zaključka spominje li se na njemu doista *cohors I Alpinorum*.⁵ Druga se prepreka veže na prvu jer u Dalmaciji je vrlo dobro posvjedočena *cohors III Alpinorum*, čije ime čak i bolje nadopunjuje lakunu u natpisu.⁶ Treća je pak prepreka posebno problematična. Naime, kada bismo i otklonili sumnju u to da je na natpisu spomenuta *cohors I Alpinorum*, problem je u tome što je služba u jednoj od kohorti *Alpinorum* zapravo prva Prokulova vojna funkcija, nakon koje je stupio na viši položaj u kohorti *I Belgarum*. Dakle, čak i da je na Prokulovu natpisu doista spomenuta služba u kohorti *I Alpinorum*, ne može se sa sigurnošću

Slika 1
Stela Gaja Valerija Prokula iz Salone (Arheološki muzej u Splitu, inv. br. A-1372, snimio T. Sesar)

2 O njima detaljno: N. Cesarik – I. Glavaš 2017.

3 CIL 3, 8762: C(aius) Val(erius) [---] f(ilius) Azinas / Proc(u)[i]us eques / coh(ortis) I[---] Alp(inorum) ve[x(illarius)] / equit[um coh(ortis)] / I Belg(arum) dec(urio) equit(um) / coh(ortis) eiusdem / hunc sepulcrum / viv[er]e[re] paravi mihi / et Apulei(a)e Sabin(a)e / uxori meae lib(ertis) / libertibusque / h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur).

4 CIL 3, 14693. O njemu više u daljnjem tekstu.

5 Lom na natpisu je iza prvoga grafema rednoga broja te prije drugoga slova etničkoga imena kohorte, tako da u majuskuli taj tekst glasi COH I[---]LP.

6 Usp. I. Matijević 2011, str. 186-188, sl. 1.

tvrditi da je on tu službu obnašao u Dalmaciji jer postoji realna mogućnost da se to odvijalo u nekoj drugoj provinciji.⁷ Prema tome, teško je zaključiti da je *cohors I Alpinorum* boravila u Dalmaciji, a tomu dodatnu prepreku čine i vojne diplome koju tu kohortu navode u drugim provincijama baš u vrijeme kada se i okvirno datira Prokulov natpis, a s njim i boravak te kohorte u Dalmaciji.⁸

Diploma iz 97. godine

No da bi se stvar dodatno zakomplicirala, pojavila se diploma izdana u provinciji Dalmaciji na kojoj se spominju kohorte *I Belgarum* te *I Alpinorum*.⁹ A da stvar bude još kompliciranija, datirana je baš u sam kraj 1. stoljeća, točnije u godinu 97., što ponovno otvara pitanje restitucije dvojbenoga dijela Prokulova natpisa. Međutim, neovisno o tomu, gledajući Prokulov natpis, rekao bih da se na njemu ipak spominje kohorta *III Alpinorum*, jer između prvoga grafema rednoga broja te slova L u imenu postrojbe ima previše mjesta da bi stajalo *coh(ortis) I [A]lp(inorum)*.¹⁰

Zbog nepostojanja ostalih dokaza o prisutnosti kohorte *I Alpinorum* u Dalmaciji, Eck i Pangerl s pravom su postavili pitanje o mogućoj slovačkoj pogrešci na toj diplomi prema kojoj je umjesto rednoga broja III možda krivo naveden broj I.¹¹ Istina je da postoje diplome na kojima su prisutni tipfelari u rednom broju postrojbe,¹² ali navod kohorte *I Alpinorum* na toj fragmentarnoj diplomi odnosi se na dio gdje se spominje primatelj diplome, pa je teško očekivati da bi se baš u tom navodu dogodila pogreška.

No bilo kako bilo, činjenica da se kohorta *I Alpinorum* spominje na diplomi izdanoj 97. godine u Dalmaciji ne može se ignorirati, pa se stoga može zaključiti da je ona doista boravila u Dalmaciji u doba cara Nerve. Budući da se ta kohorta spominje na panonskoj diplomi iz 85.,¹³ kao i na britanskoj diplomi iz 103.,¹⁴ evidentno je da nije vremenski prekardala sa svojim boravkom u Dalmaciji, što je vjerojatno i razlog zašto do sada nisu pronađeni natpisi njezinih pripadnika na dalmatinskom tlu.

Natpis CIL 3, 14693 iz Salone: slovo A ili slovo M?

Na kraju priče o kohorti *I Alpinorum* u Dalmaciji želio bih prokomentirati i nešto o ranije spomenutom natpisu iz Salone koji se također potencijalno dovodio u vezu s kohortom *I Alpinorum*, a koji je zapravo i bio poticaj da napišem ovo priopćenje. Tekst natpisa, barem kako se to do sada smatralo, glasi: [---]cato [---] / [---] coh(ortis) I A[---] / [---] sing(ularis) c[o(n)s(ularis) ---] / [---] Aur(elius) M[---].¹⁵

Slika 2
Ulomak natpisa sa spomenom Prve kohorte (Arheološki muzej u Splitu, snimio I. Matijević)

7 Usp. G. Alföldy 1987, str. 240-241.

8 U godinama 80., 84. te 85. spominje se na diplomama izdanim u Panoniji (CIL 16, 26; CIL 16, 30; CIL 16, 31); godine 103. je u Britaniji (CIL 16, 48), da bi se već 110. ponovno vratila u Podunavlje, ovoga puta u Donju Panoniju (CIL 16, 164). O povijesti postrojbe pregledno J. Spaul 2000, str. 259-261.

9 W. Eck – A. Pangerl 2007.

10 Čini mi se da to potvrđuje i ostali sadržaj natpisa, jer ni u jednom retku nema prevelikih razlika između sadržajnih elemenata natpisa. Također, iza grafema I u rednom broju kohorte nazire se i ostatak donjega dijela te serifa vertikalne crte, koji zasigurno pripadaju ostatku drugoga grafema I (zahvaljujem jednom od recenzenata ovoga rada na toj sugestiji).

11 W. Eck – A. Pangerl 2007, str. 235.

12 Kao primjer navodim diplomu CIL 16, 26 gdje je u popisu postrojbi na vanjskoj strani navedena kohorta *I Lucensium*, a na unutarnjoj *II Lucensium*.

13 CIL 16, 31.

14 CIL 16, 48.

15 CIL 3, 14693. Wilkes s oprezom navodi da je možda riječ o kohorti *I Alpinorum* (J. J. Wilkes 1969, str. 471), dok je Matijević u restituciji predložio sadržaj *Alpinorum*, stavivši ga u navodne znake (I. Matijević 2016, str. 219, br. 3).

Slika 3
Zakošenje slova M iz četvrtoga retka, duplicirano na
zakošenja slova A iz prvoga i četvrtoga retka te zakošenje
ostatka zadnjega slova drugoga retka (Arheološki muzej u
Splitu, snimio I. Matijević, označio N. Cesarik)

Budući da se po paleografskim karakteristikama natpis okvirno datira u kasni principat, još je i G. Alföldy doveo u pitanje vezu toga natpisa s kohortom *Alpinorum*,¹⁶ no nedavnom objavom fotografije natpisa¹⁷ po mome je mišljenju postalo upitno radi li se o postrojbi čije ime počinje slovom A (sl. 2). Naime, nakon sadržaja COH I, na natpisu je sačuvan lijevi kosi krak slova koje ne mora nužno biti dio slova A. Sudeći prema načinu klesanja slova A (prvi i četvrti sačuvani redak) te slova M (četvrti redak), vidljivo je da su oba bila klesana s gotovo identičnim zakošenjem (sl. 3), zbog čega se u obzir mora uzeti i opcija da je na natpisu stajalo COH I M. To bi slovo itekako riješilo enigmnu postrojbe sa salonitanskoga natpisa, jer upravo je u razdoblju kasnoga principata u Dalmaciji aktivna *cohors*

I milliaria Delmatarum koja se na dalmatinskim natpisima vrlo često naziva samo *coh(ors) I mil(liaria)*.¹⁸ Budući da se time rješavaju ranije dvojbe, predlažem korigiranu restituciju natpisa: [---]cato [---]/[---] coh(ortis) I m[il(liariae) ---] / [---] sing(ularis) c[o(n)s(ularis) ---] / [---] Aur(elius) M[---].

Cohortes I et II milliaria Delmatarum

Novo čitanje salonitanskoga natpisa otvara i potrebu za revidiranjem osnovnih spoznaja o milijarnim kohortama Delmata (*cohortes I et II milliaria Delmatarum*). Posebice zbog toga što je u zadnje vrijeme otkriveno dosta novih informacija o njihovu kretanju po rubnim područjima provincije Dalmacije krajem 2. te tijekom 3. stoljeća. Bez obzira na to što su te postrojbe boravile na pograničnom području, njihova je rana povijest itekako vezana za glavni grad provincije, jer obje se kohorte prvi put spominju na dva epigrafska spomenika iz Salone datirana u 169./170. godinu.¹⁹ Oni pak svjedoče o njihovu sudjelovanju u gradnji salonitanskih zidina, a podizanje tih kohorti zasigurno je bilo povezano s osnivanjem dvaju italskih legija (*legiones II et III Italica*), podignutih oko 165./166. godine.

Takav se zaključak prvenstveno temelji na činjenici da je *L. Annaeus Servilianus* – tribun II. delmatske kohorte, koji je bio zadužen za izgradnju jednoga dijela salonitanskih zidina – po drugi put obnašao dužnost tribuna. Taj mu je tribunat bio izjednačen s položajem prefekta ale (*praefectus alae*) te je on predstavljao treću miliciju (*militia tertia*) u slijedu dužnosti toga viteškog časnika. Naime, tijekom 2. stoljeća rok službe u sustavu viteških milicija (*tres militae equestres*) trajao je otprilike tri do četiri godine na svakom položaju, zbog čega je lako zaključiti da je *Annaeus* prvi mandat kao tribun II. delmatske milijarne kohorte započeo barem tri ili četiri godine prije nego što je dovršena gradnja salonitanskih zidina. Ukoliko je *Anneius* upravo 169./170. započeo svoj drugi mandat na dužnosti tribuna kohorte *II milliaria Delmatarum*, onda mu je prvi teoretski mogao započeti 166./167., što bi bio i najkasniji mogući datum podizanja delmatskih kohorti.²⁰ A upravo se u to doba osnivaju i *legiones II et III Italica*, čije

¹⁶ G. Alföldy 1987, str. 241.

¹⁷ I. Matijević 2016, str. 218, sl. 3.

¹⁸ N. Cesarik – I. Glavaš 2017, str. 215.

¹⁹ CIL 3, 1979 (= N. Cesarik – I. Glavaš 2017, str. 216, App. I. 1, str. 218, Fig. 1); CIL 3, 6374 = 8655 (= N. Cesarik – I. Glavaš 2017, str. 217, App. II. 1, str. 218, Fig. 2). Natpisi su datirani 24. tribunskom čašću Marka Aurelija unutar razdoblja od 10. prosinca 169. do 10. prosinca 170. godine (usp. D. Kienast – W. Eck – M. Heil 2017, str. 132). U većini se radova spominje samo godina 170., što je po vjerojatnosti svakako izglednije od 169., ali zbog sigurnosti navodim i jednu i drugu godinu jer je 24. tribunska čast Marka Aurelija ipak zahvatila obje godine.

²⁰ Mogle su biti osnovne i nešto ranije ako je Anejev drugi mandat počeo koju godinu prije negoli je *cohors II milliaria Delmatarum* dovršila gradnju dijela salonitanskih zidina. No svakako su osnovane u vrijeme vladavine Marka Aurelija jer to neizravno potvrđuju *Scriptiores Historiae Augustae* (SHA Marc. 21.7: *latrones etiam Dalmatiae atque Dardaniae milites fecit*).

se prve epigrafske potvrde pronalaze iste godine te pri istoj građevinskoj aktivnosti kao i one delmatskih milijarnih kohorti. Naime, njihova odjeljenja također sudjeluju u gradnji salonitanskih zidova,²¹ a sve to, naravno, upućuje na zaključak da je osnivanje delmatskih milijarnih kohorti bio dio značajnijega procesa jačanja rimske vojne moći tijekom nadolazeće kvadsko-markomanske krize u vrijeme zajedničke vladavine Marka Aurelija i Lucija Vera.²²

Nakon što su navedene kohorte obnovile salonitanske zidine, put ih je odveo prema rubnim dijelovima provincije. Moguće je da su prvotno bile smještene na području *praetenturae Italiae et Alpium* jer je posvjedočena prisutnost Prve delmatske milijarne kohorte u mjestu *Fons Timavi* kraj današnjega Trsta (*Tergeste*), gdje je tribun te kohorte podigao žrtvenik *Spei Augg(ustorum)* ili *Spei Aug(ustae)*. Postoji indicija da je žrtvenik postavljen u doba zajedničke vladavine Marka Aurelija i Lucija Vera, no takav je zaključak poprilično spekulativan te zamagljen mogućnošću dvaju različitih čitanja, ali i činjenicom da je moguće i kasnije datiranje (primjerice u doba zajedničke vladavine Marka Aurelija i Komoda ili pak Septimija Severa i Karakale).²³ No bez obzira na to, u zadnjim godinama vladavine Marka Aurelija obje se postrojbe nalaze na sjeveroistoku rimske Dalmacije.²⁴

Iako je *cohors I milliaria Delmatarum* krajem 2. stoljeća zasigurno okupirala logor u Makljenovcu kraj Doboja, smješten na ušću Ustore u rijeku Bosnu (sl. 4),²⁵ nove pak spoznaje upućuju na to da je nešto ranije – poput njezine »sestre blizanke« – i ona bila smještena na sjeveroistoku provincije. Naime, još se u ranijim radovima spominjalo da je u Komodovo doba *cohors I milliaria Delmatarum* bila

smještena u okolici Užica jer je tamo pronađen natpis koji bilježi njezina tribuna.²⁶ I čini se da je doista bilo tako jer nedavno je uočen vojni tabor na području čuvenih Tara-bičevih Kremana,²⁷ smješten vrlo blizu jednoga od Karađorđevih šanaca iz Prvoga srpskog ustanka (sl. 5). Sve je to, naravno, smješteno nedaleko od Užica, pa se po mom mišljenju najvjerojatnije radi o logoru iz druge polovine 2. stoljeća koji su izgradili pripadnici kohorte *I milliaria Delmatarum*.²⁸ No kako je logor tek otkriven te kako su istraživanja još u tijeku, valja pričekati prave rezultate kako bi se ta nagađanja potvrdila ili opovrgnula.

Druga milijarna kohorta Delmata bila je zasigurno smještena na području današnjega Čačka. O tome svjedoči brojna epigrafska građa,²⁹ ali još uvijek ne i pravi arheološki podatci. Budući da je područje Čačka iznimno urbanizirano, teško je da će se ostatci logora otkriti daljinskom prospekcijom, tako da se treba uzdati u to da će neka od budućih građevinskih aktivnosti na području Čačka omogućiti arheolozima da »mašklinom« uđu u trag tom nepoznatom logoru. Sve u svemu, ako do toga i dođe, rezultate valja očekivati u budućim brojevima *Zbornika radova Narodnog muzeja u Čačku*.³⁰

Najvažniji natpis iz Čačka svakako je žrtvenik koji su 253. godine, zajedno s tribunom Kvintom Sekstilijem Marinom, posvetili pripadnici Druge milijarne kohorte Delmata.³¹ Natpis je važan zbog nekoliko razloga. Prvi je to što donosi puni naziv postrojbe: *cohors II milliaria nova Delmatarum equitata Aemiliana*,³² a drugi što je na njemu – nakon razure Emilijanova imena te epiteta kohorte (*Aemiliana*)³³ – naknadno uklesano ime konzulara (*consularis*) Asinija Maksima.³⁴ Taj je podatak iznimno bitan, i to ne samo zbog

21 CL 3, 1980 = 8570 (za fotografiju vidi N. Cesarik – I. Glavaš 2017, str. 218, Fig. 3).

22 N. Cesarik – I. Glavaš 2017, str. 210-211.

23 Ibid., str. 211-212.

24 Ibid., str. 212-213.

25 Da je baš ona boravila u logoru na ušću Ustore, svjedoči nedavno objavljeni natpis koji podupiru i dva stara epigrafska nalaza na kojima se nedvojbeno spominje milijarna kohorta (usp. N. Cesarik – I. Glavaš 2017, str. 213).

26 S. Loma 2010, str. 277, br. 12 (usp. i N. Cesarik – I. Glavaš 2017, str. 212).

27 Više o tome na: web.facebook.com/kremna.projekat (pristupljeno 28. listopada 2022.).

28 Nedaleko od Užica nalaze se i Skelani i Bajina Bašta na rijeci Drini, gdje su također pronađeni natpisi sa spomenom pripadnika kohorte *I milliaria Delmatarum* (N. Cesarik – I. Glavaš 2017, str. 216, App. I 4-6).

29 Usp. S. Ferjančić – G. Jeremić – A. Gojgić 2008.

30 Riječ je o vrlo aktivnom muzeju, posebno u publicističkom smislu, čija je većina izdanja dostupna u digitalnom obliku na službenim stranicama (www.cacakmuzej.org.rs; pristupljeno 28. listopada 2022.).

31 M. Vasić 1986, str. 23-26, sl.1; S. Dušanić 2003, str. 256; S. Ferjančić – G. Jeremić – A. Gojgić 2008, str. 49-50, kat. 6.

32 Postrojba je epitet *Aemiliana* nosila samo za kratke vladavine cara Emilijana. Inače, u 3. stoljeću bilo je popularno nazivati postrojbu po gentiliciju aktualnoga cara, pa su se takvi epiteta izmjenjivali sa samim carevima, drugim riječima »kao na traci«. Tako je primjerice na jednom drugom natpisu iz Čačka postrojba nosila epitet *Aurelia* (M. Vasić 1986, str. 26, br. 2, sl. 2; Ferjančić – G. Jeremić – A. Gojgić 2008, str. 47-48, br. 5; S. Loma 2010, str. 273-274, br. 2; AE 2010, 1154).

33 Emilijan je vladao vrlo kratko, otprilike od srpnja do listopada 253. godine (D. Kienast – W. Eck – M. Heil 2017, str. 203), tako da se natpis sa sigurnošću datira u to razdoblje.

34 Ime cara te epitet kohorte najvjerojatnije su radirani u isto vrijeme kada je dodano ime konzulara Asinija Maksima, odnosno nakon što je na vlast u Rimu došao Valerijan (M. Vasić 1986, str. 25; S. Dušanić 2003; S. Ferjančić – G. Jeremić – A. Gojgić 2008, str. 49-50).

Slika 4
Pomoćni logor u Makljenovcu (Google Earth)

Slika 5
Pomoćni logor iz Kremana (Google Earth)

povijesti Dalmacije i njezinih namjesnika već i zbog same povijesti Rima, jer čini se da je upravo to onaj *Maximus* koji je uz Voluzijana služio kao *consul ordinarius* 253. godine.³⁵ Iako se dotični *Maximus* ranije u pravilu identificirao s Valerijem Maksimom,³⁶ čini se da je on ipak pripadao Asinijima te da je odmah na početku Valerijanova principata preuzeo uzavrelu stolicu dalmatinskoga namjesnika.³⁷

Premda su obje milijarne kohorte Delmata imale svoje stalne tabore na samom rubu provincije Dalmacije, njezini su pripadnici bili odašiljani na razne lokacije diljem provincije, pa tako i u njezin glavni grad.³⁸ Posebice je znakovito to što su natpisi njihovih pripadnika, od kojih su mnogi imali čin centuriona, zabilježeni na mjestima sjecišta ključnih cestovnih pravaca koji su vodili u važne rudničke distrikte. Iz toga je jasno da je razmještaj njihovih odjeljenja jednostavno bio odraz širih povijesnih

okolnosti koje su se dogodili u doba Marka Aurelija, kada su panonski i dalmatinski rudnički distrikti stavljeni pod izravnu kontrolu carskoga fiska kojima je na čelu bio *procurator metallorum Pannonicorum et Dalmaticorum*.³⁹ Također se čini da su obje kohorte u jednom trenutku nakratko i napustile provinciju, jer postoje poprilično sigurne indicije da su obje sudjelovale u jednoj od partskih ekspedicija Septimija Severa.⁴⁰

Sve u svemu, gledajući kroz prizmu suvremenoga epigrafskog dogleda, mogu konstatirati da je dolazak na scenu dviju milijarnih kohorti Delmata zasigurno razbio monotoniju dalmatinskoga garnizona trasiranu početkom principata Antonina Pija. U globalu riječ je o bolje posvjedočenim pomoćnim postrojbama na području Dalmacije, čiji su pripadnici također bili slani u glavni grad provincije kako bi služili u oficiju dalmatinskoga namjesnika.⁴¹

Kratice

AE	= <i>L'Année épigraphique</i> , Paris, 1888-
CIL	= <i>Corpus inscriptionum Latinarum</i> , Berlin, 1863-
EDCS	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de)

Literatura

- G. Alföldy 1987   Géza Alföldy, *Römische Heeresgeschichte: Beiträge 1962-1985*, *Mavors Roman Army Researches* 3, Amsterdam 1987.
- N. Cesarik 2020   Nikola Cesarik, *Rimska vojska u provinciji Dalmaciji od Augustova do Hadrijanova principata*, doktorska disertacija, Zadar 2020.
- N. Cesarik –
L. Drahotusky-Bruketa 2020   Nikola Cesarik – Luka Drahotusky-Bruketa, *The Inscription of Cohors III Alpinorum from Cecela near Drniš (Dalmatia) and the Question of the Roman Military Presence in Petrovo polje During the Principate*, *Journal of ancient history and archaeology* 7 (2), Cluj-Napoca 2020, 32-45.

35 Natpisi spominju isključivo par *Volusiano II – Maximo* (navodim samo cjelovitije natpise: CIL 10, 4571; AE 2010, 1348; EDCS-10900242). Isto je i s pisanim izvorima (usp. *Chronogr. a.* 354, ed. J. Divjak – W. Wischmeyer 2014, str. 432).

36 Vidi primjerice: A. E. Cooley 2012, str. 477.

37 Više o tome: S. Dušanić 2003.

38 Za popis natpisa vidi N. Cesarik – I. Glavaš 2017, str. 215-217. Autori doduše pogrešno navode da natpis CIL 3, 9829 potječe iz Kadine Glavice (N. Cesarik – I. Glavaš 2017, str. 216, App. I. 11), a natpis zapravo potječe iz Klanca kraj Tepljuha (N. Cesarik – L. Drahotusky-Bruketa 2020, str. 35).

39 N. Cesarik – I. Glavaš 2017, str. 212-213.

40 Ibid., str. 214-215.

41 Više o toj tematici: I. Matijević 2020.

- N. Cesarik – I. Glavaš 2017 Nikola Cesarik – Ivo Glavaš, *Cohortes I et II milliariae Delmatarum*, u: D. Demicheli (ur.), *Illyrica antiqua II. In honorem Duje Rendić-Miočević*, Zagreb 2017, 209-222.
- A. E. Cooley 2012 Alison E. Cooley, *The Cambridge Manual of Latin Epigraphy*, Cambridge 2012.
- J. Divjak – W. Wischmeyer 2014 Johannes Divjak – Wolfgang Wischmeyer, *Das Kalenderhandbuch von 354. Der Chronograph des Filocalus, Band 1, Der Bildteil des Chronographen; Band 2, Der Textteil – Listen der Verwaltung*, Wien 2014.
- S. Dušanić 2003 Slobodan Dušanić, *Asinius Maximus in AD 253*, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 144, Bonn 2003, 254-260.
- W. Eck – A. Pangerl 2007 Werner Eck – Andreas Pangerl, *Eine Konstitution für die Truppen der Provinz Dalmatien unter Nerva*, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 163, Bonn 2007, 233-238.
- S. Ferjančić – G. Jeremić – A. Gojgić 2008 Snežana Ferjančić – Gordana Jeremić – Alesandra Gojgić, *Rimski epigrafski spomenici Čačka i okoline*, Čačak 2008.
- D. Kienast – W. Eck – M. Heil 2017 Dietmar Kienast – Werner Eck- Matthäus Heil, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, 6. Auflage, Darmstadt 2017.
- S. Loma 2010 Svetlana Loma, *Klaudije Gal i Severovi novi senatori*, Beograd 2010.
- I. Matijević 2011 Ivan Matijević, *Natpisi Prve kohorte Belgâ iz Salone*, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku 104, Split 2011, 181-207.
- I. Matijević 2016 Ivan Matijević, *Singulari dalmatinskog namjesnika*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 109, Split 2016, 193-224.
- I. Matijević 2020 Ivan Matijević, *Officium consularis provinciae Dalmatiae. Vojnici u službi namjesnika rimske Dalmacije u doba principata*, Split 2020.
- J. Spaul 2000 John Spaul, *Cohors². The evidence for and a short history of the auxiliary infantry units of the Imperial Roman Army*, BAR International Series 841, Oxford 2000.
- M. Vasić 1986 Miloje Vasić, *Novi rimski natpisi nađeni u Čačku*, Zbornik radova Narodnog muzeja u Čačku 26, Čačak 1986, 23-34.
- J. J. Wilkes 1969 John J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969.

Summary

Nikola Cesarik

Cohors I Alpinorum vel cohors I milliaria Delmatarum?

Key words: Dalmatia, roman army, Salona, *cohors I Alpinorum*, *cohors I milliaria Delmatarum*, *cohors II milliaria Delmatarum*, Makljenovac, Kremna, Čačak

Along with an overview of the basic facts related to the development of the Roman garrison in Dalmatia during the Principate, the author discusses the strange case of the presence of *cohors I Alpinorum* in these areas. He also corrects the reading of an earlier fragmentary inscription from Salona, which, instead of the mentioned unit, he attributes to the *cohors I milliaria Delmatarum*, founded during the joint reign of Marcus Aurelius and Lucius Verus. Lastly, he provides basic data about the two cohorts of Delmatae (*cohortes I et II milliaria Delmatarum*), since some new evidence, revealing their activities in the peripheral parts of the province of Dalmatia, has emerged.

Translated by Nikola Cesarik

